

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 323(497.1):323.1(=163.41)
ОНР

МИЛОЈИЦА ШУТОВИЋ
Филозофски факултет
Косовска Митровица

„ЈУГОСЛОВЕНСКА УТОПИЈА” И ОТВАРАЊЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНО – ДРЖАВНОГ ПИТАЊА

Сажетак: Отварање српског национално–државног питања, програмско политички обликованог Меморандумом САНУ о кризи југословенске привреде и друштва и положају Србије и српског народа, дио је јединственог процеса уобличавања и довршења консолидовања националних држава који је довео до коначне кризе југословенске идеје и њене државе, вративши је у стање од које је пошла, на ниво „југословенске утопије”. Доказујући њену промашеност и историјску потрошеност, српски национализам је на деструктиван начин експлоатисао политички потенцијал који је носио овај ново/стари став, позивајући се на интегритет и духовно јединство српског народа. Без обзира на републичке границе, он је прихватио обновљени репресивни пројект „сви Срби у једној држави” који није имао озбиљнију алтернативу, „не искључујући ни тако катастрофалан исход као што је распад југословенске државне заједнице” (Меморандум). Он би се „мирне савести и много тачније могао назвати „in memoriam” за Југославију, за Србију...” (И. Стамболић)

Кључне речи: Југославија, Србија, Српски народ, Српско питање

Разбуктавање националних воља деструктивних према државном поретку посвемашнијим раскидањем политичких, економских и културних веза довело је традицију југословенства до стања „југословенске утопије”. Претерано истицање аутономије

њених саставних националних делова, „повратком трибализму”, све више је паралисало заједничку државу, због које она није могла ефикасно да делује, губећи легитимитет исто толико сигурно као да је била сувише репресивна.

Југославија је логиком еволуције затварала свој круг не успевши да изађе из зачараног круга национализма, започевши као утопијски пројекат, она се као такав и довршавала брисањем њене историје, чињеница из свести народа од стране водећих националистичких снага које су стварале непожељну слику о Југославији као вишенационалној држави. Она им свакако није одговарала, било како да је уређена, јер им је ускраћивала „право првенства” настојећи да националне супротности обесмисли или потре, преводећи народе из национализма у интернационализам. То се показало као крхкост идеолошких илузија, прекинуте историје, која је „поново освојила своја права” (Е. К. Анкос) покушавајући да успостави везе са прошлим временима. Тражећи себе, национализам као теорија политичке легитимности захтевао је да „етничке границе не би требало да пресецају политичке, а нарочито то да етничке границе у оквиру дате државе (СФРЈ – М.Ш) – што је једна контигентност коју принцип својом општом формулацијом већ искључује, не би требало да раздвајају оне који имају већу моћ од осталих”. (Е. Gelner, 1997 : 12)

Том захтеву и његовом искушењу није одолео ни један југословенски национализам, покушавајући да свој субјективитет омеђи националном државом на раскршћима комуникација и прожимања, унутрашњем кризном стању и антиреформском потенцијалу заједничке државе, чији је систем био управо „федерација микроаутократија”, (Ж. Пуховски, 33) без довољно развијених облика цивилног живота. То је водило распаду политичке заједнице на етничком принципу где се одсуство подударности између територијалног и културног ентитета представља као аномалија, коју треба отклонити ради остваривања сна о савршеном преклапању територије, становништва и државе. „Следи да територијална политичка јединица може постати етнички хомогена само у случају да убија, или протерује, или асимилује све припаднике друге нације. Њихова неспремност да подлегну таквој судбини може учинити мирну имплементацију националистичког принципа тешком”. (Е. Gelner, 1997 : 13)

Такво остваривање поменутог начела у решавању националног питања најчешће се преводи као етничко чишћење. Овај најнехуманији метод показује да решење националног питања може значити развој од хуманизма, преко национализма, до бестијалности (Ф. Грилпарцер). Доиста, стварање самосталних националних држава никада у прошлости није ишло без насиља и присилне хомогенизације популације дотичних земаља које су сачињавале различите етничке, језичке и религиозне мањине. У рашомону опаких илузија и кошмарне стварности југословенски народи применом права на самоопредељење нису успели (или нису могли) да заобиђу такав развој и расплет, потражујући националну самосталност представљањем „етничке државе” као „природне државе” успостављањем „културно хомогених територијалних ентитета”, (Ц. Тодоров, 2001 : 17) без обзира на републичке границе у којима се живи и насупротив интересима других у заједници. Оваква гледишта постају легитиман, опште усвојен и доминантан образац политичког деловања, заснован на јединственом интересу национала, који доводи у питање континуитет Југославије (ре)дефинишући националне програме, вишеструким оспоравањем заједничке државе. Особиту улогу у том процесу дефинисања националних програма, по традицији, имале су интелектуалне националне елите, уобличујући их.

Схвативши да идеолошка (комунистичка) страст све мање има утицаја на становништво, да више тешко може бити пробуђена, политичке елите подржаване од стране хомогенизованих маса, прихватиле су и спроводиле националне програме, надомештајући кризу легитимитета, ослањајући се не само на дисциплину, ефективни пристанак, већ и на колективне страсти маса и њихових пробуђених националних осећања.

Реализацију тог националног инжењеринга образлагала је и подупирала „као и у свим малим источноевропским земљама до енормних размера нарасла једна надасве, замршена, хаотична политичка публицистика” и „крајње инструментализована наука”. Оне су бескрупулозно оперисале лажним категоријама, унутар чијих оквира су „сви уобичајени појмови и категорије европске политичке мисли уведени у арсенал самодокументације и самооправдања”, преображавањем једноставних мисли и мање, више коректних генерализација у „метафизичка, испољавања Апсолут-

ног добра или Апсолутног Зла, у мистичне суштине, магичне формуле, с превасходним задатком да оживе илузије и да замагле неке сасвим просте чињенице, с којима ова или она заједница није спремна да се суочи”. На „научној” основи делатници „националних” наука лиферовали су „научне” аргументе за територијалне спорове или спољнополитичку концепцију „коју нација мора да следи по „научно” откривеној концепцији историје”. Изграђујући „историјско, или ако тога није било, праисторијско утемељење националног бића”, у великој мери корумпирана научност ових земаља „довела је елите ових нација у лажан однос са стварношћу: навикла их је да, уместо на стварности, инсистирају на захтевима да се уместо на резултате, усредсређују на потребе, те да размишљају изван простора оквира узрока и последица”.

Кад се суочавало с чињеницом немогућности слагања у једној државној заједници, онда се указивало „на геополитичке датости које прописују суживот”, посредно одређујући „коме припада водећа улога у том суживоту”. Своју супериорност и владавину, коју други народи не желе темељити су на „археолошка открића, народне песме, фолклорне мотиве, народне умотворине, на утицај својих књига и институција”. То је скупа требало да послужи као крунски доказ „да би дотични народ, без њихове помоћи, и данас таворио у најмрачнијем варварству”. Кад су им приговарали о „унутрашњим неподопштинама, диктатурама и угњетавањима, показивали су ране, које су задобијали у љутим борбама против Атиле, против Турака, или у одбрани европске слободе и демократије. Ако би се неко усудио да им замери на безумној и сујетној спољној политици, указивали су на вишевековни, или још боље, на безвремени метафизички „смисао” своје историје, који им ову или ону политику фатално одређује”. Све то није остало на нивоу „пуке екстравагантности”, већ су „у мање грубој форми”, прерађена и фалсификована и „најстручнија, најобјективнија, најсавременија размишљања”. (И. Бибо, 1996 : 62-64)

Она су произилазила из тоталитарног карактера културног и политичког модела на коме су се темељила, цинично и одлучно одбацујући све оно што према утилитаристичким очекивањима здравог разума има смисла, истовремено намећући неку врсту супер смисла на који су идеологије одувек циљале тврдећи да су „пронашле кључ за историју или решење загонетки свемира”, ус-

толичујући „супер-смисао његовог идеолошког празноверја”. Јер „идеологије су безазлена, некритичка и произвољна уверења само док неко од њих не поверује озбиљно. Чим се њихов захтев за апсолутним важењем узме озбиљно, оне постају језгра система у ком, као и у системима свих параноика, све логично, па чак и неминовно произилази из претходног, када се само прихвати прва премиса. Лудило таквих система није толико у њиховој премиси, колико у доследности са којом се они конструишу”. (Х. Арент, 1998 : 465) Њихова простодушна вера у спасоносну моћ тврдоглаве оданости, упркос, специфичних променљивих фактора, такође „садржи клице тоталитарног презира према стварности и чињеницама” (А. Харент). Таква припрема без алтернативе и одступнице, морала се у Југославији завршити провалом насиља и ратног расплета, колективном демонизацијом и деструкцијом, ксенофобијом и десним екстремизмом. Иза његове „фасаде марксистичко-лењинистичког жаргона чврсто стоји реакционарни популизам који карактерише класни егоизам, примитивни конзумеризам, национализам, антиинтелектуализам и антисемитизам”. (О. Улс, 1993 : 91)

Не схватајући да је грађанин носилац суверенитета, а не национално биће или колектив, захтевало се формирање државица призивањем национал-популизма, да би му се улагивао, институционално конституисања, да би се срзавало, у недостатку развијеног осећаја за опште добро, светост приватне својине, али веома развијеним осећајем за отимачину, склоност народној хајдучији и немиру, извитопереној љубави према држави, створеној да се злоупотребљава а не поштује, ријетко развијеним обавезама према својој домовини. Стога су институције система ту да их бране и хране, а не да их обуздавају и усмеравају. Отуда експлозија једног национализма изазива ланчане реакције других у коју су људи ухваћени, изгледајући тако као да је нико не може обуздати.

Доктрина супремације националне државе постала је доминантна, у почетку прикривана експлицитним захтевима, антиподима, „јединствена Југославија” – „конфедеративна Југославија”, у чијој сржи су стајали супротстављени, непомирљиви имплицитни захтеви: „сви Срби у једној држави”, „самостална Словенија”, „самостална Хрватска”, који су најнепосредније спровођени, кроз

политичку делатност и непрекинутим следом догађања довели до слома и распада државе. (О. Милосављевић, 1996 : III) Ретроспективно посматрано, може се поуздано тврдити да су имплицитни захтеви били они стварни, док су експлицитни коришћени као „димна завеса” за окупљање јавног мњења, стицања легитимности привидом демократичности и оправдање спровођених процеса дезинтеграције одрицањем виђења целине ружним надметањем традиција, која је напреднија или државотворнија, раснија или биолошки виталнија.

Прихватањем национализма, нарочито по последицама злоћудног етничког облика, који доминира на Балкану, (D. Horowitz, 1985; J. Roesel, 1995) Југославија се нашла на раскршћу националних питања, која су од ње створила „болесника на Балкану”, с необичним осведочавањем и масовном подршком какву је уживало српско национално питање. Његово отварање био је највећи изазов посттитовске Југославије, с обзиром на потенцијал отпора друштвеној модернизацији у Србији, заснованој на експлозивној симбиози националистичких и егалитарних садржаја која формира доста чврсто структурисан ксенофоно-аутистични синдром који отвара могућност распада Југославије по националном самосвојном кључу. Он занесен косовским митом, враћа се коренима властитог „културног круга”, конзервативног национализма, заснованог на неразвијеним средњим слојевима, где се национална држава гради и егзистира на повратку прошлости, а не кроз модерне економске и политичке промене. (Н. Kohn, 1967 : 3-4)

На тај начин, „Видовдански мит, који у нашем веку меша историјску збиљу са митском реалношћу, стварну борбу за слободу са сачуваним паганским склоностима (освета, клање и приношење жртве, оживљавање херојског претка) потенцијално садржи у себе све особине средине са неукроћеним митским импулсима. Као одређена фаза у развоју националног мишљења, он је био историјски неопходан, али као трајно стање духа Видовдански мит може бити кобан по оне који нису у стању да се ишчупају из његових псеудомитских и псеудоисторијских мрежа. У њима, за разлику од песника и националних идеологија из епохе романтизма, савремена мисао, дух човеков, може доживети ново Косово: интелектуални и етнички пораз”. (М. Поповић, 1998)

Косово се почетком осамдесетих непоправљиво запутило „стазом злопамћења и освете” (Ц. Тодоров) с могућношћу да се претвори у „етнички чист” регион и затражи припајање Албанији, одвајањем од Србије, што је угрожавало српски национални интерес, јачајући српски национализам, који поприма обележја тзв. одбрамбеног национализма од „распарчавања Србије” који се највећим делом одржавао институционалним потискивањем и ограничавањем надмоћности Срба ради одржавања равнотеже снага између многобројних народа Југославије, без доминантне нације. Највећи број Срба, никада није прихватио такав аранжман државног устројства, доживљавајући га као наметање најбројнијем народу, исходован у значајној мери осећањима неравноправности, мање вредности и прогоњености раздвојеног српског народа. Зато је у контексту иселавања Срба,¹ (Р. Петровић, М. Благојевић, 1989) Косово је проглашено главним извором „српске трагедије” која угрожава виталне интересе Србије и Југославије. Она није успела да заштити своје држављане, ни Србе ни Албанце, нити да неутрализује и пацификује националне сукобе у чијој су основи националне државе, по чијим се шавовима растакала заједничка држава потресана дубоком кризом² и растућим национализмом,

¹ У укупно посматраним миграцијама Срба и Црногораца с Косова, 15-25% може се сматрати покренуто само економски или случајним чиниоцима, док је 75-85% покренуто етничком дискриминацијом у свим видовима породичног и друштвеног живота, непосредном дискриминацијом, дискриминацијом у запошљавању и на раду, систему образовања, јавног информисања, идеолошке дискриминације.

² Њено постојање признао је и највиши државни врх. На иницијативу Председништва СФРЈ основана је Комисија савезних друштвених савета за изразу и остварење програма економске стабилизације, на челу с Сергејем Крајгером, чланом Председништва СФРЈ (октобар 1981.). С. Ковачевић, П. Дајић, *Хронологија југословенске кризе, 1942-1993*, ИЕС, Београд, 1994, стр. 18. Почеле су несташице бензина, шећера, детерџента, путера, уља, кафе, јаје је коштало 12 дин, векна хљеба 16 дин, а колор ЕИ Ниш 36.128. 1982 уведени су бонови за бензин, уље, шећер, детерџент и кафу; 1983. Савезна влада усвојила је пакет поскупљења основних животних намирница; 1984. укинути су бонови за бензин, депозит за излазак из земље; 1985. Фића четвртвековни симбол стандарда последњи пут произведена. 9. маја одржана је последња велика војна парада у Београду. Мексички истраживач Роберт Салинас Прајс открио да Троја

који у свим својим појавним облицима задржава четири одлике: веровање у врхунску потребу да се припада некој нацији; веровање у органске односе свих елемената који творе нацију; веровање у вредности нашег властитога напросто зато што је наше, и напослетку суочени са супарницима за лојалност или ауторитет, веровање у првенствено властитих захтева. Ови саставни делови у мањем или вишем омеру и степену, могу се сустрести у свим националистичким идеологијама у развоју које се умножавају на земљи. (И. Берлин, 2000 : 20)

Тога није изузет ни српски национализам, актуелизујући поводом Косова, отварање српског националног питања, с уверењем да му припада првенство властитих захтева здушно подржаних од цркве и српске интелигенције. (Р. Радић, 1995; Д. Гојковић, 1995) По њиховој оцени српско незадовољство „брионским уставом из 1974.”, „неравноправним положајем у Југославији, дезинтеграцијом српског народа, протекторатским односом покрајина Војводине и Косова над „ужом Србијом”, обзнаниће се као закаснело национално самосвешћење и увиђање антисрпског карактера „Титове Југославије”. То незадовољство „прегредира” све интензивније, а за неколико година постаће „централно политичко питање Југославије”. Јер, српски народ ће схватити да је у XX веку „ратовао за етничко и територијално уједињење Хрвата и Словенаца и стварање њихових држава, за национално и државно успостављање Македоније, за национална и људска права свих националних мањина, да би у миру, у „социјалистичкој”, „Титовој Југославији” доживео изгон из читаве Старе Србије, губитак Косова и Метохије, изгон из Босне и Херцеговине, асимилацију и дискриминацију у Хрватској”, спадајући на „ступањ народа другог реда”, потчињеног и експлоатисаног, народа – кривца што је 1918. стварао Југославију, што је својом борбом и геноцидним страдањем 1941-1945. г. одбранио постојање Југославије, дакле чинио више него што може и давао више него што има за Југославију и „самоуправни социјализам”. (Д. Ћосић, 1992 : 152-153)

није у Малој Азији већ на ушћу Неретве у Јадранско море. Дочекан је овде великом помпом. Емир Кустурица је снимио „Оца на службеном путу”. З. Чобовић, Све што нас је волело и болело, *Данас*, 31.12.2000.-2.1.2001, стр. 34.

Узроци таквог положаја српског народа налазе се у „титоизму”, који је условио његову деморализацију не мању „но оно незнање после пада Смедерева 1459., ни оне после 1813.”, након слома Првог српског устанка. (Д. Ћосић, 1992 : 150) Међутим, и поред тога, људе и народ не треба спасавати од разочарења које их обузима, већ напротив треба га ширити и продубљивати како би увидели заблуде и сагледали истину, искуство за настајање „мислеће наде”. Разочарани људи могу све (што горе, то боље), па и оно најтеже, ослобађање од лакомислености и заблуда утопија какве су „Југославија и социјализам”, за које је српски народ жртвовао „неколико поколења”, долазећи до „историјског ћорсокака у коме се нашао”. Из њега може изаћи тек кад се у њему сазда грађанска свест и морал, преображењем историјског садржаја националности и колективности у „систем индивидуалних вредности, од којих је извршавање дужности прва вредност”. Неразвијена и недозрела грађанска свест, узрок је многих пораза Срба у миру. „Срби су били добри и храбри војници, ратни победници, а лоши и плашљиви грађани, слаби градитељи живота. Зато су као већински народ у Југославији пали на ступањ потчињених и сужањске већине. Јунак у рату постао је кукавица у миру и слободи”, „бахати рајетин”, „човек који заборавља стид”, не поштује себе (најчешће карактерно својство), стога нема разлога да поштује друге. Он их се плаши, „па им се улизује, или их презире, па их вређа”. Тако се данас понаша већина у Србији, „разореној и раскаљаној”, где је слобода нашла „своју потврду и свој спонтани израз” у просташтву, пресељеном из сеоских крчми, задружних дућана, пијаца и „кафана малих вароши, друмских меана с певачицама и стриптизом, са спортских стадиона у центар Београда, средње школе, Универзитет, биоскопе, позоришта, концерте рокенрола, радио, телевизију, „жуту штампу”, „модерну књижевност”, на Теразије и у Кнез Михајилову. Просташтво провинције и периферије, једно опасно, силеџијско просташтво освојило је нашу „престоницу”. Све је изједначено и вулгаризовано, агресивно, распевано и разгаламљено као битна духовна одлика „младог народа”, коме су „девојке рибе, а љубав туцање”. Без селекције квалитета, владавине медиокритета, контроле најнеобразованијих, идеолошким прогоном елитизма као социјалног канцера, „Србија је „напредовала” у примитивну и јадну земљу. Прљава,

неуређена, неурбанизована, са рекама отрованим индустријском водом, градским фекалијама и нечистоћом, са запуштеним пољима и парлозима, рђавим путевима чији су јаркови претворени у љубришта”, без склада човека и природе. Стога су национални циљеви дана: „хигијена, уљудност, достојанство”. (Д. Ћосић, 1992 : 154-156)

Али, и поред тога што су Срби „у ропству властите немоћи” себи свезали руке, они сматрају да су политички онемогућени да приме одговорност за своју будућност и своје постојање, пошто су им други „одредили и организовали политичку егзистенцију нације”, исти они које су Срби „ослобађали”, омогућивши им да „постану нација са својим државама, порекну нашу ослободилачку прошлост, прогласе нас окупаторима и хегемонистима, скрате нам историју у оквиру тајних одлука Коминтерне и њених идеолошких тумачења”, (Д. Ћосић, 1992 : 72) институционално уобличених уставним решењима из 1974. године, којим је федерација шест република, транскомпонована у конфедерацију осам држава, доводећи у изразито „неравноправан” и „подређен” положај српски народ и Републику Србију, окруженим антисрпским расположењем од „Ђевђелије до Триглава, од Котора до Суботице, од Зворника до Велике Кладуше”. (Д. Ћосић, 1989 : 1) Такав институционални склоп омогућио је „тоталну албанизацију српског и југословенског националног и државног простора” и „стварање друге албанске државе на југословенској територији”. Стога је Косово „животно питање српског народа”, али и „судбинско питање Југославије”, с обзиром да се његовим решавањем ставља на пробу и „врши нова историјска провера разлога и смисла постојања Југославије као заједнице равноправних нација и држава, јер на Косову не пада Косово, на Косову пада Југославија”, као држава „наопаке и кобне политике”, „где мањинско становништво терорише већински народ и прогонима осваја његове територије”. (Д. Ћосић, 1987 : 4) Остварење тог циља помаже им не само „антисрпска коалиција”, већ и челни људи Србије и српских комуниста својим опортунистичким „политичким и моралним капитуланством”, (Д. Ћосић, 1982 : 139) проглашавајући само Србе кривцем за историјску несрећу, монополишући бригу за њихово постојање на основу „ратне победе и Титове деспотске воље”. Њен владајући идеолошки језик имао је за циљ да искаже, пре

свега, оно што ваља чинити, што је у интересу владајуће олигархије, али без садржаја сазнања, разумевања света, садржаја комуникација, могућности неговања дијалога, како би се дошло до разумевања реалности, неподношљиве и гадне у коју пристиже прошлост, са задатком да путем индоктринације слави победнике, сликајући јарким бојама реалност, оно што је прокламовала владајућа идеологија, независно од сурове стварности и свакодневног искуства шизофреничне ситуације.

Међутим, средином осамдесетих дошло је до спреге непомирљивих противника, владајуће политичке елите и националне интелигенције, преласком с једног тоталитаризма на други, при чему повлашћено место класе заузима с лакоћом нација. То је тренутак значајан по провали еуфоричне наде и очекивања експанзивног национализма, али и по недостатку реалне процјене страха од модернизације, такмичења идеја, остварења и способности, одсуства правне државе, свеопште неразвијености демократских институција, ремећења људских слобода и права, а нарочито пртљага нерешених националних и мањинских питања, која су се нашла у средишту збивања, као дуготрајни процеси међусобних негативних ставова. Комунистичка држава је показивала немоћ да било шта реши, нарочито на Косову, што је изазивало незадовољство Срба, отвореним оспоравањем Југославије, исказано ставовима националне интелектуалне елите, како би накнадно доказали своју аутономност у односу према бившим господарима и најавили своју спремност да се нађу на услузи будућим, кројењем „капута науке на телу „измешане публике”. „За такав чин комочије полаже се после право на назив „скромно спуштање научника до свога народа”, док се у основи научник, спуштао само до себе, утолико што није научник него светина”, који не мисли племенито и високо о ствареном појму „народа”, његовој будућности. Јер, ако би имали високо мишљење о народу, били би „такође милосрдни према њему и чували бисте се свакако тога да му вашу историјску азотну киселину понудите као животи и окрепљујући напиток”. (Ф. Ниче, 1977 : 55-56)

Живећи неком „ироничном егзистенцијом” српска интелектуална елита преузела је на себе одговорност да понуди српском народу своју визију изласка из дубоке друштвено-економске кризе југословенске државе, имајући на уму неку другу државу,

чијим бр (ре) конструисањем било решено српско национално питање, дубоко утемељеног на империјалној националној свести и традицији призивања старих земаља и славе, прихватањем националистичких циљева и вредности, који су тешко или никако прихватили југословенску комунистичку државу као отеловљење националних стремљења док је та држава на сваку манифестацију српског национализма реаговала са страхом и зебњом гушећи српско-југословенство. То гушење имало је у Србима „добру подлогу”, јер су они својом „ирационалном метафизиком”, презирали „државу и нацију”, све национално „песме, химну и заставу”, историју, сматрајући да „национално питање није уопште битно (оно уопште није улазило у моју главу) није постојало”, „све до скора”. Мислило се да је национално питање било решено. То су биле „историјске грешке Срба, српских комуниста”, трагизам који се читавао „управо у томе што српски народ није умео да постави своје питање, него је допустио да му други моделирају ствари”, да нема свој национални програм као сви други народи (што је несрећа српског народа). Зато треба направити „основну ствар”, „програм нашег одношења према српском питању, према Југославији, према свету”.³ (А. Исаковић, 1989 : 17, 19, 20)

Одговор на ова питања дошао је у форми прве националне и демократске побуне српских интелектуалаца „против титоизма”, (С. Аврамов, 1997 : 125) Меморандума Српске академије наука и уметности (САНУ) који је до јавности доспео као прворазредни скандал,⁴ утолико пре што у времену кад је монолит реалсоција-

³ Аутор сматра да тај програм мора бити „апсолутно демократски” при чему се треба „ширити истина о нама. Србија мора да савлада своју изолованост. Чини ми се, плашим се, да смо ми народ без савезника. То је наша највећа слабост”.

⁴ Наиме, један академик је предао радну верзију текста новинару Вечерњих новости и сараднику државне безбедности. П. Имами, *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат Фрее, Б 92, Београд, 2000, стр. 335. 24. и 25 септембра 1986. Вечерње новости под насловом: „Понуда безнађа и АВНОЈ је лажиран” презентовале су јавности недовршен текст Меморандума и идеолошки га дисквалификовале, након чега ће он закупаљати југословенску јавност, изазивајући бурне реакције. Прво објављивање Меморандума било је у Загребу јануара 1989, *Наше теме*, бр. 1-2/1989, док је београдска Дуга објавила Меморандум кад је талас српског наци-

лизма попуштао и кад су се стварали глобални предуслови за промену постојећих система, визија коју је понудио Меморандум није могла бити прихваћена или схваћена као позив и пут за преваладавање дубоке економске кризе и кризе система у Југославији, већ као захтев за промену националног концепта федерације, који је у себи „експлицитно садржавао и могућност њеног распада”. (О. Милосављевић, 2001 : 8)

Меморандум није настао преко ноћи. „Садржај Меморандума се шапутао годинама, стварао на тајним састанцима националне српске интелигенције” (М. Животић, 1997 : 246) да би нарочито својим одељком о Положају Србије и српског народа постао платформа етничке мобилизације и сепарације великодржавног хегемонизма, а потом и националистичких ратова ради успостављања велике националне државе, идеје која у делу српске интелектуалне елите током (19.) 20. века није претрпела битне промене. (О. Милосављевић, 1999 : 125) Стога је утицај Меморандума на политичке процесе био огroman. То је након деветогодишњег одлагања, коначно признајући Меморандум као свој текст, потврдила и сама Академија истицањем да је он „преко ноћи стекао велику популарност”, да је „умножаван, позајмљиван, продаван по улицама и парковима”, да је „широко читан” у јавности, која је у њему препознала „смелу реч” и „јасне поруке”, што су снажно обликовале јавно мњење, мада је српска власт све до успона Слободана Милошевића чинила све како би умањила утицај Меморандума. Међутим, он је на Србе деловао као „кохезиони чинилац”, и требало је по намери групе академика да се изради као српски национални програм, али је одлуком већине та неостварена идеја остављена за неку „другачију” комисију.⁵ (К. Михаиловић, В. Крестић, 1995 : 16, 23, 27)

онал-популизма достигао свој врхунац. Види: Ванредно издање Дуге, јун 1989.

⁵ Одбор за припрему Меморандума о актуелним друштвеним питањима, на основу Одлуке Скупштине САНУ од 23. В 1985, формирало је Председништво САНУ 13. ВИ 1985. За чланове Одбора именовани су академици: Антоније Исаковић (председник), Павле Ивић, Душан Каназир (председник САНУ), Михајло Марковић, Милош Мацура, Дејан Медковић (секретар САНУ), Мирослав Пантић, Никола Пантић, Љубиша

Својим ставовима, Меморандум је отворио Српско национално питање као државно питање, више ауторитетом националне, научне и културне установе него аналитичким дOMETИМА сагледавања стварности српско/југословенског друштва и нарочито утврђивањем узрока кризе државне заједнице и понуђеним решењима. Проблем није у томе што су његови творци желели да отворе српско национално питање сматрајући да је оно у постојећим друштвеним и институционално-државним оквирима остало нерешено, већ начин на који се то национално питање желело коначно разрешити. При том он се није ослањао на неку релевантну научну анализу социјалне и економске кризе, што је потврђено и од самих твораца (писаца) Меморандума, да они нису користили „одговарајућу научну методологију”, (К. Михаиловић, В. Крестић, 1995 : 16) али су зато обилато нудили јаке, морално обојене судове, једног концепта озлојеђеног национализма, који је почивао на теорији завере, идеолошки артикулисане српским мучеништвом у Југославији, коме су одузете традиционалне националне вредности, па и она највећа, држава. Ангажовање интелектуалне елите, иза кога стоји ауторитет Академије у обликовању гледишта о југословенској кризи и дефинисању националних интереса српског народа, давало је привид објективности, не политичког, већ стручног говора, и утолико је имало већу тежину од отвореног говора пропагандиста, мада се садржина њихових исказа сводила на исто, (О. Милосављевић, 1995) с обзиром да је Меморандум у својој бити био документ политичко-програмског карактера. Он је и настао као резултат процеса политизације активности Академије, на који је мада институционално неустоличен на неку од функција у САНУ, имао непорецив утицај Добрица Ћосић, који је покушао отворити српско национално питање

Ракић, Радован Самарџић, Момир Вукобратовић; дописни чланови: Василије Крестић, Иван Максимовић, Коста Михаиловић, Стојан Челић и Никола Чобелић. Судећи по признању Косте Михаиловић „Ја сам поносан што сам коаутор Меморандума. Мислим да је то сјајан документ који је дијагностицирао ситуацију”, Политика, 27.12. 1990. Судећи по „одговору на критике” претпоставити је да је други коаутор академик Василије Крестић, да је Михаиловић писао први део посвећен Југославији, а Крестић други део посвећен Србији и српском народу.

крајем 60-тих, док се његови ставови о положају српског народа почетком осамдесетих, пре доношења Меморандума, поводом косовских збивања, непосредно препознају у идеолошко, политичкој садржини делова Меморандума, као и у презентацији јавности његових садржаја и кључних идеја. Уосталом, и поред критике на начин доспевања Меморандума у јавности, уз оградe да се ради о радном и недовршеном документу, Академија никада није порекла ауторство комисије, нити проблематичност његовог садржаја, који су касније од стране Академије, а нарочито чланова Одбора за његову израду стално понављани и радикализовани. Тако се његов утицај на обликовање политичке јавности није ни покушавао оспорити, схватајући Меморандум „као својеврстан национални програм за ход српског народа у будућност”. (Политика, 23.3.1991)

Сам Меморандум бавећи се Југославијом и Србијом (чему је прилагођена систематика текста), пошао је од анализе кризе југословенског друштва, а завршио као подложак за српски национални програм, западајући у противречна тумачења два непомирљива мотива: Југославије као заједничке државе равноправних народа и самоопредељења српског народа као целине, који „није добио право на властиту државу”, што се испољава као облик „националне дискриминације Срба”, отуда се Југославија не може сматрати „модерном и демократском државом”.⁶

У Југославији влада економска и политичка криза која превазилази њен оквир, и да је по оцени Меморандума у кризи цео друштвени поредак, констатујући могућност њеног завршетка „социјалним потресима са несагледивим последицама, не искључујући ни такав катастрофалан исход као што је распад југословенске државе”. Недостаци и промашеност читавог политичког система, су толико очигледни и многобројни да представљају „средиште потреса у читавом југословенском друштву”, и прилика које су „заједничке свим југословенским народима”. Но упркос таквој оцени, доказује се погубност система по Србију и српски народ, позивањем на дугорочно заостајање развоја привреде Ср-

⁶ Група академика, Меморандум САНУ о актуелним друштвеним питањима, ванредно издање *Дуге*, јун 1989, стр. 33. У даљем тексту Меморандум.

бије, нерегулисане државноправне односе с Југославијом и покрајинама, као и геноцид на Косову. Ова три чиниоца делују на политичкој сцени удруженом снагом, чинећи је напетом и експлозивном, угрожавајући не „само српски народ, већ и стабилност читаве Југославије”. Она потичу из „дугорочне политике према Србији”, „због тога се она морају наћи у средишту пажње”. Међутим, и поред тога, трагајући за одговорима за излазак из кризе, Меморандум у првом делу истиче да решења треба тражити ослонцем на велике цивилизацијске принципе на којима почивају успони модерних друштава као што су: сувереност народа, самоодређење нације, људска права и рационалност. То подразумева ослобођење од идеологије која у први план ставља националност и територијалност. Њена је алтернатива истински „демократски интегративни федерализам у коме је принцип аутономије делова усаглашен с принципом координације делова у оквиру јединствене целине”. Предуслови за њено остварење су:

- промена Устава из 1974. (без које није могуће решити ни један проблем);
- коренита кадровска обнова и демократизација;
- самоодређење и равноправност свих југословенских народа;
- пуно остварење слобода и права грађана;
- доследна рационализација политичког система и политике развоја Југославије.

Али, за разлику од Југославије, Меморандум не нуди иста или слична решења, у другом делу за Србију и српски народ, неравноправним „на свим подручјима”. Она се огледа у економској подређености Србије, „доследном дискриминацијом привреде”, која је несхватљива без њеног „политички инфериорног положаја” у склопу „политичке и економске доминације Словеније и Хрватске”, који су „одредили све односе”, пошто су њихови „лидери постали арбитри у свим политичким питањима током и после рата”. Њихова слична „историјска судбина”, „религија”, „заједнички економски интереси” и тежња за што већом самосталношћу учвршћена дугогодишњим пријатељством Тита и Кардеља, створила је претпоставку за „трајну коалицију”. У настојању да остваре „политичку доминацију”, они су као „неприкосновени ауторитети” помоћу кадровског монопола креирали састав руководства

Југославије, република и покрајина, физиономију друштвеног система, уграђујући „личне ставове”, без могућности оспоравања, осигуравајући Устав од промена „могућношћу вета”. Тиме су Словенија и Хрватска обезбедиле своју доминацију, предводећи „антисрпску коалицију”, реализујући своје „националне програме”. Овој коалицији придружена је Војводина и Косово, као и три преостале неразвијене републике, које имају интереса од коалиције задовољењем својих интереса „на рачун Србије”, који она плаћа „сопственим заостајањем”.⁷

Таква стратегија према Србији, по схватању Меморандума је „реваншистичка политика”, „храњена сопственим успехом” и коначно изражена у „геноциду”, под водилом идеје „Слаба Србија, јака Југославија” (пандам идеји „Србија и њена Југославија” између два светска рата – М. Ш.), да би се српски народ стално држао „под контролом”. Тај реваншизам уобличен је уставно-правним положајем од 1974., којим је Србија „фактички подељена на три дела”, свесрдном помоћи оних што су клицу унутрашњег

⁷ Меморандум, стр. 36-37. Угледни економиста Љубомир Маџар истиче да је заостајање и експлоатације Србије инструментализовано у служби стварања политичког капитала, док је веровање у експлоатацију Србије имало само делимичан ослонац у економским показатељима. Види: Љ. Маџар, Ко кога експлоатише, економски положај Србије у Југославији (теорија, емпирија, мистификације), *Република*, бр. 123/1995, стр. И-ХVI. Такво уверење влада и у другим републикама да су услед аранжмана заједништа претрпеле губитке. Србија је и у заједничку државу ушла неразвијеније и заосталија. Када се упореде Србија, Македонија, Црна Гора у односу на аустро-угарске крајеве (пречански крајеви укључив и Војвину) види се да су пречански крајеви унели у нову државу око 70% вредности, а србијански блок 30%. Око 80% извоза и 75% увоза припадало је пречанима. Србијански блок био је доминантни у увозу страног капитала. Несклад је био и у задужености, пошто је Србија пре рата била једна од најзадуженијих земаља Европе. Укупно седам предратних зајмова државе Србије задужило земљу за 953 милиона франка, док је дуг који су унели пречански крајеви износио 43 милиона франка. Види општински: Л. Вркатић, Историјско наслеђе конзервативне политичке идеје, у: Ч. Инграо, Л. Вркатић, *Ненаучена лекција – средње европска идеја и српски национални програм*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2001, стр. 174-175.

раздора „усадили у Устав”, одржавајући конфликтне односе ради мешања у њене унутрашње ствари продужењем доминације над њом, стварањем услова за дискриминацију грађана Србије, који вреде мање од осталих. Отуда због „парализе система” Србија узалудно троши своју енергију, без могућности да било шта промени од своје унутрашње конфузије, јер је „аутономашке снаге” спречавају у вршењу виталних функција у интересу народа коме припада. (Е. Пусић, 1995 : 7)⁸

Односи у Србији не могу се по Меморандуму, формално правно свести на питања Устава Републике и Покрајина, пошто се ради о „српском народу и његовој држави”, коју је након дуге и крваве борбе стекао, изборивши се за грађанску демократију, да би после 2,5 милиона жртава у два рата, доживео најгори могући пораз у миру, да му „апаратски састављена партијска комисија” утврди да само он у Југославији нема државу. Потврда тог пораза је „изгон српског народа са Косова”, над којим се врши „физички, политички, правни и културни геноцид”, „невиђеног насиља које подсећа на најмрачнија времена турског набијања на колац” ради остварења „етнички чистог Косова”, што је циљ „великоалбанских расиста” уз „прикривену подршку центара у земљи”. Косово представља најтежи пораз у ослободилачким борбама, које је Србија водила од „Орашца 1804. до устанка 1941.”. Тамо је српском народу (1981.) „објављен” специјалан, али отворен и тоталан рат. Стога се питање Косова као судбинског питања српског народа и „питање југословенских консеквенци” не може решити „нечитљивим резолуцијама”, или „уопштеним платформама” у затвореном кругу „покрајинске сегрегације” и „савезних арбитража”, већ „једним правим исходом наметнутог рата”, „поразом агресије”.⁹

⁸ Меморандум, стр. 38. Овакви ставови нису без основа, јер су Тито и КПЈ од почетка били на опрезу против Срба из Србије, који у великој већини током рата нису пришли партизанима, па се сумњало у идеолошку лојалност новој комунистичкој власти. „Федерализација Југославије с двије аутономне покрајине у Србији несумњиво је срачуната и на држање Србије под контролом”.

⁹ Меморандум, стр. 39-40. Српска политика у последње две деценије остала је доследна оваквом решењу.

Овако одсечен од матице, изложен „притиску дискриминације и перфидне асимилације”, као „дивљачка, мањинска и инфериорна група”, није само српски народ на Косову, већ и у другим републикама, изложен „политици националне неправедности”, тежњом ка „потпуном разбијању националног јединства српског народа”. Нарочито је тежак положај Срба у Хрватској, изложених „делотворној асимилационој политици”, која му је „одузела” језик, културу, не остављајући могућност српском народу да „очува свој национални идентитет”. Отуда, ако се изузме период постојања НДХ, Срби у Хрватској никада нису били више угроженији, па се решење њиховог „националног положаја” намеће као прворазредно, у противном последице ће бити тешке, не само за Хрватску него и за читаву Југославију.

Меморандум не говори о положају Срба у Војводини, али наглашава да њени руководиоци уместо на зближавању раде на осамостаљивању и издвајању Војводине из Србије. Мада је тај процес неприродан, он даје резултате, доприносећи дезинтеграцији српског народа у целини.

У таквом социјалном окружењу изложен оптужбама да је „унитаристички”, „угњетачки”, „пандурски”, „централистички”, „тамничар” других југословенских народа, српски народ како открива Меморандум није могао постати равноправан, ослањајући се на „сопствену историју” и „демократску грађанску традицију”, јер је из идеолошких разлога сужена и скучена, те није могла послужити као духовна и морална потпора националне самосвести. Српска се култура „једина систематски дезинтегрише”, а од српске књижевности се откидају њени најбољи писци и најбоља дела у циљу стварања „регионалне књижевности”, чинећи српску културу и баштину „мањом но што јесте”. Систем усмереног образовања створио је неколико генерација „духовно осакаћених” и „примитивних полустручњака”, неспособних за укључење у привредне и друштвене токове. Универзитет је посебно угрожен, прогоном најбољих интелектуалних кадрова с неких хуманистичких факултета. На тај начин под комплексом „наметнуте” кривице „шовинистичким тумачењима”, изложен „грубој идеолошкој редукцији”, српски народ је духовно „опустошен и политички разоружан”, (Меморандум, 41, 43, 44, 45) тако да није једини решио своје „национално питање нити је добио државу као остале нације”.

Стога Меморандум с „циљем” отклањања националне дискриминације Срба, како би се Југославија учинила модерном и демократском земљом, у другом делу, нуди следећа решења:

- скидање хипотеке историјске кривице са српског народа, званичним оповргавањем тврдње о његовој привилегованој економској позицији у предатној Југославији;
- престанак порицања његове ослободилачке историје и допринос у стварању Југославије;
- одлучно ставити до знања да је дошао крај послератној пракси смене политичара, дискриминацији економиста, социолога, филозофа, књижевника, способних привредника, који су постављали питање равноправности Србије;
- Србија мора отворено рећи да јој је уређење и таква пракса наметнути;
- вратити државност Србији (отварањем политичке кризе ако друкчије не може);
- отворити могућност свим нацијама у Југославији да се изјасне о својим тежњама и намерама, како би Србија могла да се определи и дефинише свој национални интерес формулисањем савременог друштвеног и националног програма „којим ће се надањивати садашње и будуће генерације”;
- успостављање пуног националног и културног интегритета српског народа, независно од тога у којој се републици и покрајини налази, као историјско и демократско право (еуфемизма за „Сви Срби у једној држави” и оспоравање републичких граница – М.Ш.)

Захтеви за корените друштвене реформе у сфери демократског социјализма ради укључивања у савремену цивилизацију, као и залагање за авнојевска одређења, све до појаве неке друге алтернативе (тад Србија треба јасно да сагледа своје националне интересе, како не би остала „изненађена догађајима”) (Меморандум, 44, 47) били су у функцији ублажавања оштрице претходних захтева за „самосталан развој за српски народ”, сводећи вишедимензионалну југословенску кризу на српско питање, препознавањем у југословенској заједници само српске непријатеље и експлоататоре, доказујући угроженост само српске нације.

Покретање српског националног питања у обланди демократског преображаја и препорода, чији је први предуслов према Меморандуму „демократска мобилизација целокупних умних и моралних снага народа”, ради стварања програма и пројеката будућности, како би српски народ поново „пронашао себе”, и постао „историјски субјект” заузимањем места у „породици културних и цивилизованих народа”, захтева нове предводнике. Јер, досадашњи политичари у Србији „показали су се неспремним за остварење ових историјских задатака”. (Меморандум, 38)

Начин на који је отворила српско национално питање, понудивши пројект националне хомогенизације, довео је Академију као националну установу у жижу политичких збивања, изазавши бурне реакције и кампању против ње и Меморандума. Нападан(а) од „старог режима” због оваквог отварања српског питања позивом српском народу да „устаје на ноге”, „супротно интересима Срба у читавој Југославији”, позивом да „Србија окрене леђа својој будућности и будућности Југославије”, обезвређујући њену целину, „јер Србију не види у Југославији, а Југославију не види од шовинистички замишљене Србије”, него у „свађању и тровању односа”. „Тзв. Меморандум” оцењен је као својеврсни манифест српског национализма, који би се „мирне савести и много тачније могао назвати „ин мемориам” за Југославију, за Србију(...)” утолико про што у „историји није познато да је иједан народ остварио своје интересе завађајући се са другим народима”. (И. Стамболић, Политика, 31. X 1986 : 5)

Полазећи од ових становишта врх „старог режима” је настојао да непосредно принуди Академију да се огради од Меморандума и његових аутора, а да истовремено посредством својих пунктова, користећи масовне медије у пропагандне сврхе неутралише утицај порука Меморандума на ширу политичку јавност. Није му пошло за руком ни једно ни друго. Академија је третирала Меморандум као правно непостојећи акт „тзв. Меморандум”, ослобађајући се обавезе изјашњавања о његовом садржају, бацајући позорност на скандалозан начин његовог доспевања у јавност, док ће се најжешће критике својим протагонистима вратити као бумеранг, убрзо их претварајући у усамљене јахаче.

„Нови режим” прихватио је стајалиште Меморандума, а Академија је подржала њега да то и даље чини, прихватањем „да

у најкритичнијим годинама југословенске заједнице, које су одредиле њену будућност (1987 – 1991.), као институција одигра улогу „колективне памети” која ће процењивати и позитивно вредновати реализацију „пројекта” у извођењу Слободана Милошевића”, (О. Милосављевић, 7) као његове персонификације и моделатора традиције легитимистичког решења српског (државног) питања стављањем на дневни ред довршење ослобођења и уједињења српског народа у форми „САНУ – Милошевићевих амандмана на Гарашаниново „Начертаније” (Б. Милошевић) и Мољевићев пројект „хомогене Србије”.

„Начертаније” је пошло од реалне процене да „турско царство мора се распадати (Меморандум је пошао од катастрофалног исхода „као што је распад југословенске државне заједнице (М.Ш.) и то распадање може се само на два начина догодити: „Или ће царство бити раздробљено (успостављање пуног националног и културног интегритета српског народа без обзира на републичке и покрајинске границе – М. Ш.) или биће оно на ново сазидано од својих хришћанских житеља (демократски интегративни федерализам – М. Ш.). „Из овог познавања проистиче черта и темељ српске политике, да се она не ограничава на садашње њене границе, но да тежи себи приљубити све народе српске који је окружују. Ако Србија ову политику крепко не буде следовала, што је горе, ако је одбаци, то не сачини овом задатку добро развишљен план, то ће она од иностраних бура као мала лађа овамо или онамо бацана бити, док најпосле на какав камен не намери, на коме ће се сва разбити”.¹⁰ Овај циљ „садашњост неће бити (остварив – М.Ш.) без сојуза са прошлошћу, него ће ова

¹⁰ Види: Начертаније Илије Гарашанина. Програм спољашње и унутрашње политике Србије на концу 1844. године, у: *Српски национални програм (документи, мишљења)*, прир. Н.Б.Поповић, Београд, 2000. Текст је имао изразито тајни карактер. Тек 1883. Аустрија је дошла у посед његовог преписа, док ће у Србији бити први пут објављен 1906. у „Делу”, часопису блиском Радикалној странци Николе Пашића, и постаје јавни текући програм његове политике. Да ли је и Меморандум требало остати тајна, тешко је нагађати, мада један од коаутора Василије Крестић, каже да су национални програми „ацта сецрета” за које треба да зна само „најуже руководство”. *Политика*, 9.8.1991.

чинити једно завишће, саставно и устројено дело, и зато Србство, његова народност и његов државни живот стоји под заштитом светог права историческог. Нашем тежњу не може се пребацити, да је оно нешто ново неосновано, да је оно револуција или преврат, него сваки мора признати да је оно политички потребно, да је у прастаром времену остварено и да корен свој у пређашњем државном и народном животу Срба има, који корен само нове гране тера и наново процветати почиње” (и Меморандум се позива на „корене” – М. Ш.).

Та нова држава почивала би на основи начела „пуне верозаконске слободе” и основног државног закона „да књажевско достојанство мора бити наследствено” као оличење јединства, без кога се „државни сојуз међу Србима и осталим суседима Србима” не може ни замислити. Међутим уколико ово Бошњаци не би прихватили, сигурно би следовало „раскомадавање Срба на провинцијална мала кнежевства под особитим владајућим фамилијама које би се непримерно туђем и страном упливу предале, јер би оне међу собом суревновале и једна другој завидиле”. (Начертаније, 32)

Србија као „природна покровитељица свију Турских Словена” има право да говори у њихово име и да доврши своју борбу пошто је и прва започела. Нарочито се „Србија мора побринути за нов трговачки пут који би Србију на море довео и за њу тамо пристаниште створио”.

Ове главне карактеристике Гарашаниновог програма спољне политике Србије из прве половине 19. века, постаће актуелне у југословенско-српским збивањима крајем 20. века, оживљавањем идеја „Велике Србије” („Скраћене Југославије”) организоване на етничком начелу.

Међутим још у 19. веку кад је у изоштреном виду стављено на дневни ред национално питање, отварањем источног питања (1876-1878.) и непосредно пре тога, критиком аутократског решења српског питања, профилишући један либералан политички програм, као нову тенденцију тражења одговора на српско национално питање, српски социјалисти (С. Марковић) јасно су указали, антиципирајући све погубне последице програма „Велике Србије”, куда он води српски народ, имајући у виду његов географ-

ски и етнички положај „Политика „Велике Србије”, писао је Светозар Марковић, „уједињава по форми умне и материјалне силе српског народа, а у ствари све би те силе биле спречене и оковане. Народ би изашао из борбе за „Велику Србију” сиромашнији и разоренији но што је сада, а остао би опет окружен истим непријатељима којима је и сада окружен... „Велика Србија морала би куповати пријатељство у непријатеља понижавањем и жртвовањем интереса свог народа, морала би све више и више трошити на војну силу, све више заводити централизацију... све више да оптерећава народ разним дацијама... и раније или доцније таква политика морала би завршити каквом спољашњом или унутрашњом катастрофом. Српски народ ван Кнежевине добио би врло мало, а народу у Кнежевини у „Великој Србији”, било би много горе него што му је сада у малој Србији”.¹¹ (С. Марковић, 1965 : 111)

Светозар Марковић је сматрао „државно јединство” немогућим и некорисним за српски народ, коме је потребно ослобођење и културно уједињење, док би му „уједињење канцеларија”, само неумитно наметнуло „тиранију и материјално пропадање” страном политички слободном и економски праведном друштву. Зато он решење српског питања у основи није видео у националној држави, поготово не централистичкој, супротстављајући јој федералистички принцип повезивања са другим народима, који „води српски народ или у савез источних народа, или у савез југословенских, али никако не у једну српску државу”. (С. Марковић, 1965 : 419)

У годинама ескалације југословенске кризе тенденције либералног концепта решавања српског националног питања су потиснуте и маргинализоване (ако су икад то место и напуштале). За његово остваривање су се залагале уже групе и појединци сатанизовани као отпадници и издајници српског народа, док су наследници српских социјалиста прихватили обновљени, репресивни пројект „Сви Срби у једној држави”, који није имао озбиљну алтернативу. Решење за будућност српског народа, не обазирјући се на последице, тражећи одговор на српско државно питање, Ака-

¹¹ Марковић истиче да би „Велика Србија” морала по нужди постати војничко-полицијска држава, она би морала сву своју снагу уложити да се сачува од спољних непријатеља.

демија својим Меморандумом, понудила је излаз у националној хомогенизацији и сепарацији, отварајући све оно што је до тада било у многоне табу југословенске заједнице, што је васпитањем па и насиљем спречавано, ради њеног очувања. Национализам као најизвеснији чинилац њеног распада постао је пожељан и службена политика владајућих олигархија у предстојећој етапи етничког самоопредељења, етнизационом Југославије. „Визија” Меморандума српске интелектуалне елите ускоро је добила панду у Прилозима за Словеначки национални програм, словеначке интелектуалне елите, али насупрот Меморандуму јавно презентираних јавности, без скривања ауторства. Иако мање бучан и агресиван, словеначки национализам, ништа није био мање жесток од српског. Оба су завршила разарајућим дуелом, сломом Југославије, потврђујући запажање једног од најзапаженијих светских историчара Тукидида, забележеном у V веку п.н.е. да је човековој природи својствено да се у будућности понаша сагласно својим поступцима из прошлости. (Tukidid, 1966 : 4) Тако и данас након коначног решења словеначког националног питања, остварењем независне државе и још увек нерешеног српског национално-државног питања, његов први покретач у другој Југославији (1968.) и духовни отац Меморандума (1986.) Д. Ћосић и након српских пораза током последње две деценије „сам се не осећа пораженим”, мада је „историја победу досудила Пирјевцу” (Словенцима) замерајући им и сад им замера „игноранцију српских права у Југославији, а историзам у словеначко-српским односима, услужно пристајање уз све непријатеље српског народа. И наравно педантан егоизам.” Насупрот „старе љубави”, један од аутора Прилога за словеначки национални програм (1987.), Споменка Хрибар, проблематизујући Ћосићеве везе с тајном полицијом, полемички с његовим „слепилом које траје”, и поред тешког искушења Срба и онога што су узроковали другима, мисли да то није само пораз Добрице Ћосића, већ „пораз српске друштвене и политичке мисли” која је Србију у деведесетим годинама „поразила војно, политички и морално”. Она одговор (узрок) види у томе што „српски државнички и политички мислиоци никада нису разумјеле”, да Југославија никада није била држава духовног јединства, које је потом уништено како мисли Ћосић, да су Словенци, како је писао Иван Цанкар, још пре настанка Југославије

„по култури блиски Немцима”, док су са „јужнословенским народима у културном (духовном) смислу једва рођаци”, „нити то да је управо југословенски интегралizam – идеологија и тежња за сједињавањем различитих југословенских народа у једну духовну целину, у једну културу у један народ – поткопао Југославију”, (Д. Ћосић, Нин, 29.12.2005 : 31, 33)

При том не можемо испустити из вида чињеницу, да су усвојивши модел једнонационалне државе, занемарујући образац савезне државе, српско-словеначки националисти, здушно радили на њеном рушењу, кроз један механизам или скупине истих, чији мотор покреће кризе, али њен појам у глобалу је сложенији од просто прихватљиве међуетничке мржње, које су имале улогу горива, са драматичним манифестацијама, што их лако може разумети сваки странац. Стога је стварно „опасно квари одреднице које су по пореклу „балканске” када су неке појаве поражавајуће универзалне”. (F. Viega, 2003 : 517) „Стварни” свет је препун национализма и подложен национализацији тривијалности. У том смислу ни српски национализам није изузетак. Отварањем српског национално-државног питања он је покушао да обнови јединствену српску политичку нацију за коју није извесно да ли је икад постојала, јер „Шумадинцу је српство донде докле његов пандурски штап допире”¹² (М. Марков, Нин, 16.05.2005 : 45)

Литература:

- А. Исаковић, Трагање за образом, постоји ли српски национални програм (интервју), *Дуга*, 4. II – 18. II 1989
 Група академика, Меморандум САНУ о актуелним друштвеним питањима (јун 1989), ванредно издање *Дуге*
 Д. Гојковић, Траума без катарзе, Република бр. 118/1995.
 Д. Ћосић, (интервју), Време је да се народи бивше СФРЈ врате себи, *Нин*, 29.12.2005
 Д. Ћосић (1992), *Српско питање, Демократско питање*, Политика, Београд, (дневничке белешке, јануар 1986)

¹² Милан Кашанин је цитирао српског књижевника Стевана Сремца.

- Д. Ћосић (1992), *Промене* (избор текстова М. Вучелић), Дневник, Нови Сад
- Д. Ћосић, Истина из патње, *Књижевне новине*, 15.6.1989
- Д. Ћосић, Колико смо сами криви, *Књижевне новине*, 1.6.1987
- Д. Ћосић, *Српско питање...* (дневне белешке, април 1982)
- Д. Horowitz (1995), *Ethnic Groups in Conflict*, University California Press, Berkly, 1985, J. Roesel, Ethnic Nationalism and Ethnic Conflict, *Internationale Politik und Gesellschaft*, No 2
- Е. Пусић (1995), Идентитет-диверзитет-капацитет, *Еразмус*, Загреб, бр. 11
- Е. Gelner (1997), *Nacije i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad
- Ж. Пуховски (1984), Држава и самоуправљање, *Марксистичка мисао*, бр. 6
- З. Чобовић, Све што нас је волело и болело, *Данас*, 31.12.2000.-2.1.2001
- И. Бибо (1996), *Беда малих источноевропских држава*, Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- И. Стамболић, о тзв. Меморандуму, у разговору у Ректорату Београдског универзитета 30. X 1986, *Политика*, 31. X 1986
- І. Berlin (2000), *O nacionalizmu i drugi eseji*, Buybook, Sarajevo,
- К. Михаиловић, В. Крестић (1995), „Меморандум САНУ“ *Одговори на критике*, САНУ, Београд
- М. Поповић (1998), *Видовдан и часни крст*, Библиотека XX век, Београд, (треће издање)
- М. Благојевић (1989), *Сеобе Срба и Црногораца с Косова и из Метохије*,
- М. Životić (1997), *Contra bellum*, Beogradski krug, Akapit, Beograd
- М. Марков, Историја не трпи године, *Нин*, 16.05.2005
- Начертаније Илије Гарашанина. Програм спољашње и унутрашње политике Србије на концу 1844. године, у: *Српски национални програм (документи, мишљења)*, прир. Н.Б.Поповић, Београд, 2000. *Политика*, 9.8.1991.
- О. Милосављевић (2001), Од Меморандума до „колективне“ одговорности, у: *Српска елита*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд
- О. Милосављевић (1999), Национализам у служби политике моћи, Три контроверзе у схватањима српских интелектуалаца почетком и крајем 20. века, *Социологија*, Вол. XLI, № 1
- О. Милосављевић (1995), Употреба ауторитета науке, Јавна политичка делатност САНУ (1986-1992), *Република* бр. 119-120

- О. Ulc (1993), The role of the Political Right in Post-Communist Czech-Slovakia, in *Democracy and Right-Wing Politics in Eastern in the 1990's*. Ed by J. Held, *East European Monographs*, Boulder
- О. Milosavljević (1996), Jugoslavija kao zabluda (odnos intelektualnih i političkih elita prema zajednočkoj državi), *Republika*, br. 135-136
- П. Имами (2000), *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат Фрее, Б 92, Београд
- Р. Радић, Црква и „српско питање“, *Република*, бр. 121-122/1995
- Саопштење ИО Председништва САНУ, *Политика*, 23.3.1991.
- С. Аврамов (1997), *Постхеројски рат запада против Југославије*, Лди, Ветерник
- С. Ковачевић, П. Дајић (1994), *Хронологија југословенске кризе, 1942-1993*, ИЕС, Београд
- С. Марковић (1965), „Велика Србија“, *Сабрани списи*, I, Култура, Београд
- С. Марковић (1965), Социјализам или друштвено питање, *Сабрани списи*, IV, Култура, Београд
- Tukidid (1966), *The Peloponnesian War*, Clarendon Press, Oksford, XXII
- Ф. Ниче (1977), *О користи и штети историје за живот*, Графос, Београд
- F. Viega (2003), *Balkanska zamka (1804-2001): jedna evropska kriza*, (prev. sa španskog A. Živanović, M. Korolija), Beograd
- Х. Арент (1998), *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд
- Н. Kohn (1967), *The Idea of Nationalism*, Collier Books, New York
- Ч. Инграо, Ј. Вркатић (2001), *Ненаучена лекција – средње европска идеја и српски национални програм*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд
- Ц. Тодоров (2001), Сећање на зло, искушење добра, *Република*, бр. 256-257

„YUGOSLAV UTOPIA“ AND OPENNING THE SERBIAN NATION-STATE QUESTION

Summary: Open the Serbian nacional-state question, who is programly formed by political Memorandum SANU about crisis of Yugoslav economic and society, and position of a Serbia and Serbian people, is a part of a uncial process of a finishing of consolidation national states,

who leads to the to the finitive crisis od Yugoslav idea and her state; who comings back in a state from who is started on the level of `yugoslavian utopia`. In a evidention of her mistaken and historical consumable, Serbian nationalism is on a destructive way exploited political potentions who is carry on this new/old statement, calls on a integrity and a spiritual unity of a Serbian people. Without the meaning of a republic borders, he accepted repaired progressive project “all Serbs in a one state” who have not a serious alternative, “awithout switching on nor catastrophic result as a destroying of a jugoslav state community” (Memorandum). He might be “named by the tranquile consciousness `in memoriam` for Yugoslavia, for Serbia...” (I. Stambolić)

Key words: *Yugoslavia, Serbia, Serbian people, Serbian question*